

Sápy Szilvia

A diktálókönyv

Tanulmányomban a Szatmári Református Egyházmegye területén összegyűjtött diktálókönyveket mutatom be. Az elemzéshez tizenhárom diktálókönyv áll rendelkezésünkre, melyek összesen 732 éneket tartalmaznak (ezekből található egy válogatás a példatárban).¹ E gyűjtemények csak töredékét képezik annak az énekanyagnak, amely az egyházmegye területén föllelhető. A teljes közlésről egyrészt azért nem lehet szó, mert az énekdiktálás hagyománya a falvak többségében megszűnt és ez megnehezíti a diktálókönyvek beszerzését, másrészt a diktálóemberek sem járultak mindig hozzá a gyűjtemények fénymásolásához. A diktálókönyv ugyanis féltve őrzött kincs, nem adják oda akárkinek. Nagy Bertalan zsarolyáni diktáló azt mondta, „nagyon becses ez a könyv” és ezer százalékra nem ígérheti, de száz százalékra sem, hogy megkapom. Sajnálatos, mert ő az egyetlen a megkérdezett diktálók közül, aki nemcsak másolja az éneket, hanem újakat is alkot. Gyűjteménye mindenképpen gazdagíthatta volna munkámat. A gyűjtött énekanyag tehát csak rész az egészből, de a részekben már körvonalazódhatnak az egész vonásai.

A diktálókönyv olyan énekgyűjtemény, amely a temetésen és a virrasztáson elhangzó éneket tartalmazza. Külső formáját tekintve lehet egyszerű füzet vagy kis könyvecske. A gyűjteményeket túlnyomórészt kézzel, ritkán írógéppel írták (pl. Porcsalma, Kömörő). Amikor a diktálókönyv a használattal elkopik, elrongyolódik, nagy gondot fordítanak az újraírására. A gyűjtemények másolói néha megjelölik az átírás időpontját, s hogy kinek a gyűjteményét vették alapul. Id. Torma Pál énekeskönyvének első lapján feltünteti, hogy 1978. december 10-én kezdte meg és 1978. december 30-án fejezte be Tisztabereken Kónya Mihály és Úr Károly 1913-as keltezésű „Halotti énekeskönyvének” átírását. A nagyhódosi Krakkó Géza tulajdonában van egy „Halotti énekeskönyv”, melyben a következő bejegyzés található: „Készült 1901. február 22. Kulcsár Lajosé”. Legtöbbször azonban semmiféle utalást sem tüntetnek fel a diktálókönyvek keletkezésével, származási helyével kapcsolatban.

¹ 1. Kulcsár Lajos gyűjteménye (1901), Krakkó Géza tulajdona (Nagyhódos). 2. Kiss József gyűjteménye (Penyige). 3. Kiss András gyűjteménye I. (Kisszekeres). 4. Kiss András gyűjteménye II. (Kisszekeres). 5. Veres János gyűjteménye (Nagyecsed). 6. Szórádi Gáspár gyűjteménye (Szamosályi). 7. Tyukodi diktálókönyv, Bartha Gyula esperes tulajdona (Csenger). 8. Dula András gyűjteménye, Asztalos László lelképásztor tulajdona (Kömörő). 9. Kónya Mihály és Úr Károly gyűjteménye, Torma Pál tulajdona (Tisztaberek). 10. Kerekes Zoltán gyűjteménye (Szamosangyalos). 11. Gavallér Károly gyűjteménye (Tiszakóród). 12. Porcsalmi diktálókönyv, Kormos Csaba lelképásztor tulajdona (Porcsalma). 13. Milotai diktálókönyv, Szalay Kont lelképásztor tulajdona (Milot).

A nagyobb, 100–200 éneket is magukba foglaló gyűjtemények első lapján vagy hátlapján a nyomtatásban megjelent énekeskönyvekhez hasonlóan „mutatótábla” vagy „útmutató” is található, melynek két típusa különböztethető meg. Az egyiknél az énekeket sorszámozzák (pl. Nagyecsed, Penyige), a másiknál oldalszámmal látják el (Tyukod). Mindkét esetben egyszerű felsorolásról beszélhetünk, mert a nyomtatásban megjelent énekeskönyvektől eltérően az énekek kezdősorát nem betűrend szerint közlik, a mutatótáblák összeállításakor csak a gyűjteményekben lejegyzett énekek sorrendjéhez igazodnak.

A diktálókönyvek énekanyaga két csoportra bontható. Az egyiket azok az énekek alkotják, amelyek a nyomtatott énekeskönyvekben is megjelentek és amelyeket a diktálókönyvek tulajdonosai beépítettek a saját gyűjteményeikbe. A másik csoporthoz tartoznak az ún. „írott énekek”, amelyek a diktálókönyvekben hagyományozódtak és nyomtatásban nem jelentek meg. Az énekek szerzőit a gyűjteményekben nem jelölik meg, kilétük ismeretlen.

Első lépésként az a feladatunk, hogy a nyomtatásban megjelent énekeket különválogassuk az „írottaktól” és behatároljuk származási helyüket. A gyűjteményekben több nyomtatott énekeskönyv van (volt) használatban, melyekből a diktálókönyvek írói merítettek.²

A penyigei diktáló, Kiss József gyűjteményébe bekerült „Világ maradj magadnak” kezdetű ének megtalálható a XVIII. századi diák-melodiáriumokban és az 1852-es kiadású „Halotti Énekes”-ben is.³ Ha összehasonlítjuk a három változatot, megállapítható, hogy a diktálókönyvi változat a melodiáriumi példával mutat rokon vonásokat, és nem a sárospataki halottaskönyvből származik (*I. melléklet*). Mivel a melodiáriumok is kéziratos gyűjtemények, elképzelhető, hogy az ének szájhagyományos formában maradt fenn, majd a későbbiekben emlékezetből rögzítették. A rögzítés feltehetően a XVIII. század második felében, vagy a XIX. század elején történhetett.

Hasonló helyzet állhat fenn a XVIII. századi nyomtatott halottaskönyvek énekanyagával kapcsolatban is, bár itt azt is szem előtt kell tartani, hogy ezeket a gyűjteményeket újra kiadták és énekanyaguk bekerült a XIX–XX. századi énekeskönyvekbe is, tehát átvételük nem feltétlenül a XVIII. században történt.

A diktálókönyvekben a XVIII. századi énekanyag többnyire átírt formában szerepel. Érdekes azonban az, hogy az énekek átdolgozásakor milyen mintához igazodtak. A mintavétel alapján a diktálókönyvekben meglévő XVIII. századi énekanyag három csoportra bontható.

² *Halott temetésükre való énekek*. Nagyenyed 1769. Losontzi István (szerk.): *Halotti Énekek*. Pest 1778. *Halotti énekek temetkezési alkalmakra*. Sárospatak 1852. Ivánka Sámuel (szerk.): *Temetési énektár a helvéciiai vallástételt követő Tiszáninneni egyházkerület rendeletéből*. Sárospatak 1866. Fövényessy János: *Temessük el a holtakat*. Mezőkövesd 1923. *Énekeskönyv magyar reformátusok használatára*. Debreczen 1921. *Énekeskönyv magyar reformátusok használatára*. Budapest 1948.

³ Bartha Dénes: *A XVIII. század magyar dallamai. Énekelt versek a magyar kollégiumok diák-melodiáriumaiból (1770–1800)*. Budapest 1935. 266/183.

Az első csoportot azok az énekek képviselik, amelyek a XVIII. századi halottas énekeskönyvekben megvannak, de a XIX–XX. századi nyomtatott énekeskönyvekbe nem kerültek be (II/d. melléklet).

A második csoporthoz azok az énekek tartoznak, amelyek a XVIII–XIX–XX. századi nyomtatott énekeskönyvekben egyaránt megjelentek, de a diktálókönyvi változat a XVIII. századi énekanyaghoz áll közelebb (II/ a, b, c. melléklet). Például a „Mint a rózsa, melyet sért a meleg szél” kezdetű ének (II/a. melléklet) megtalálható Losontzi István 1778-as kiadású halotti énekeskönyvében, a Sárospatakon 1852-ben megjelent „Halotti Énekes”-ben, Ivánka Sámuel 1866-os Temetési énektárában és az 1921-es református énekeskönyvben is. Id. Torma Pál tisztabereki diktáló gyűjteményében viszont a Losontzi István halottaskönyvéhez közel álló változat található.

Ide sorolhatók a „Jaj, mely hamar múlik világ’ ditsősége” és a „Jaj hó-halmon épült világ boldogsága” kezdetű énekek is, amelyek Losontzi István halottaskönyvében egymás után következnek. Az utóbbi éneknél fel van tüntetve az „azon nótára” utalás; az éneket ugyanazon a dallamon kell énekelni, mint a „Jaj, mely hamar múlik” kezdetűt. A két ének átírt változata id. Torma Pál gyűjteményében is egymást követi, csak a sorrend cserélődött fel. Itt a „Mily hamar múlik világ öröme” kezdetű éneknél jelölték meg az „azon nótára” utalást. A „Jaj, mely hamar múlik világ’ ditsősége” kezdetű énekek van egy másik szövegváltozata, amely az 1769-es nagyenyedi halottas énekeskönyvben található „Jaj mely’ hamar múlik e’ világ öröme” sorkezdettel. Érdekes, hogy a diktálókönyvi változat ehhez áll közelebb, viszont a „Jaj, hó-halmon épült világ” nincs benne a Nagyenyedi halottasban (II/ b, c. melléklet).

A harmadik csoportot azok az énekek alkotják, amelyek átdolgozott formában bekerültek a XIX–XX. századi énekeskönyvekbe is, és a diktálókönyvek ezeket a módosított változatokat tartalmazzák, ill. az énekek átírásakor ezekhez igazodtak (II/ e. melléklet).

A leírtak alapján felmerülhet a kérdés: vajon lehet-e következtetni ezekből a megállapításokból a legelső diktálókönyv, vagy másképpen fogalmazva, a legelső saját készítésű kéziratos halotti énekeskönyvek korára? Milyen kapcsolatban vannak ezek a gyűjtemények a XVIII. századi halottaskönyvekkel és a XVIII. századi diákmelodiáriumokkal? A diktálókönyvek szerkezeti felépítése sokban hasonlít a nyomtatásban megjelent halottaskönyvekére, de nem tekinthetők azok másolatainak. A diákmelodiáriumoktól pedig abban különböznek, hogy egy-két kivételtől eltekintve csak temetési énekeket tartalmaznak, világi dal-
lamokat nem.⁴

A diktálókönyvek összetételére jelentős hatással voltak a XVIII–XIX–XX. századi nyomtatott énekeskönyvek. Minél újabb átírású egy diktálókönyv, annál több XIX–XX. századi ének található benne, és minél régebbi, annál gyakrabban fordul elő a XVIII. századi vagy még korábbi énekanyag. A diktáló-

⁴ A nagyhódosi diktálókönyvben van két ének (igaz, énekeskönyvi ének dallamán), az 1848/49-es szabadságharc emlékünnepeire és egy újesztendőre való vers.

könyvek tartalma állandó változásban van, a másolók ugyanis nem hagyják érintetlenül a gyűjteményeket, a régi énekeket elhagyják és újakat vesznek fel helyettük. Például id. Torma Pál Tisztabereken 1978-ban írta át Kónya Mihály és Úr Károly 1913-as keltezésű halotti énekeskönyvét. Az 1978-as változatba azonban id. Torma Pál bevette Fövényessy János 1923-ban megjelent temetési énekeit is.

Ugyanez jellemző az „írott énekekre” is, azzal a különbséggel, hogy az átvétel folyamatában a diktálókönyvek tulajdonosai nem a nyomtatott énekeskönyvekből merítenek, hanem egy másik diktálókönyvet vesznek alapul. Ennek következtében egy ének több gyűjteményben is megtalálható. Az énekek ilyen jellegű felvételét, cseréjét mindenképpen elősegíti a falvak földrajzi közelsége vagy a falvakat összekötő rokoni, baráti kapcsolatok (pl. Nagyhódos-Tisztaberek, Tyukod-Porcsalma, Penyige-Kömörő, esetleg Milota-Kömörő).

A diktálókönyvekben az énekek elrendezésekor három szerkesztőelv érvényesül. Az elsőben az énekek sorrendje az emberi élet szakaszaihoz igazodik (pl. Kisszekerés). A gyűjtemények elején a „gyermek”, „ifjak” felett mondott énekek szerepelnek, ezeket követik a „középidéjűek”, végül az „örögek” temetési énekei. A második rendezőelv a temetés helyszínei szerint csoportosítja az énekeket (pl. Tyukod, Szamosangyalos, Kömörő). A gyűjteményekben az alábbi bejegyzések olvashatók: virrasztó, sírásáskor, udvaron, úton, temetőbe bemenetkor, temetőben, sírnál, hantoláskor. A harmadik szerkesztési formában az életkor és a temetés helyszínei szerinti csoportosítás ötvöződik. Ilyen felépítésű a kisszekerési diktáló, Kiss András második gyűjteménye: gyermek felett sírnál, gyermek felett úton, ifjú felett háznál, lány felett háznál, lány felett sírnál, középidéjű felett háznál.

Vannak olyan gyűjtemények, amelyekben egyik rendezőelv sem érvényesül, az énekek sorrendje összekeveredik (pl. Nagyhódos), a bejegyzések hiányosak (pl. Nagyecséd, Penyige) és az utalásokat sem tüntetik fel (pl. Porcsalma, Szamossályi, Tisztaberek, Milota, Tiszakóród).

A diktálókönyvek szerkezete hasonlóságot mutat a nyomtatásban megjelent halottas énekeskönyvek felépítésével. Szilvás-Újfalvi Anderkó Imre 1598-ban, Debrecenben adta ki halottas énekgyűjteményét *In exequiis defunctorum Halot temeteskorra valo Énekek* címmel. A gyűjtemény három részből áll, melyben az énekeket a temetés szakaszai szerint közli („halottnak fölvétele előtt, halott kivitelekor, a sír felett”). Hasonló felépítése van a Nagyenyedi halottas énekeskönyvnek is, amely 1769-ben jelent meg („a’ Halottas ház előtt, a’ Halott kivitelekor, a’ sír felett mondandó énekek”).⁵ A halott személyére vonatkozó utalások először a XVII. századi katolikus énekeskönyvekben tűnnek fel. Kájoni János *Cantionale Catholicum* című gyűjteményében, amely 1676-ban jelent meg

⁵ A nagyenyedi énekeskönyvben az „Egynéhány új énekek” részben (228. oldalon) van egy utalás a halottal kapcsolatban („Tanuló Ifjak halálára alkalmaztatott”), de ez a gyűjtemény felépítését nem befolyásolja.

Csiksomlyón, a „Fő-aszsony temetesere”, „Gyermekek temetesere való enek-ek”, „Atya, anya búcsúzik fiaitól, és leányaitól” bejegyzéseket olvashatjuk.⁶ Illyés István 1693-as kiadású *Sóltári énekek és halotti énekek* című énekeskönyvében a „Nemzetes iffiú teteme felett”, „iffiak temetésére”, „Fő ember temetésére”, „Fő Aszsony temetésére”, „Kisdedek temetésére való enekek” utalásait jelölték.⁷ Losontzi István 1778-as kiadású énekeskönyvében az utalások a gyűjtemény szerkezetére is kihatással vannak, az énekeket a halott életkora és a temetés helyszínei szerint csoportosították („Első rész: A Halottas háznál mondandó énekek I. szakasz A meg-hólt kis Gyermekek felett, II. szakasz Ifjú és közép-idejű Hóltak felett, III. rész Öreg rendű Halottak felett, Második rész: A halott kivitelekor, A' sírnál mondandó énekek”). Ivánka Sámuel az 1866-ban megjelent, *Temetési énektár* című gyűjteményében a halottakra vonatkozó utalásokat tovább bővítette. Az életkor mellett feltünteti az elhalálozás okát, a halott foglalkozását és társadalmi helyzetét is. Az 1852-ben, Sárospatakon megjelent *Halotti Énekes*-ben az énekek mellett nincsenek utalások. Csak a betűrendes útmutatóban van néhány zárójeles bejegyzés: ifjú felett, idősebb felett, öreg, gyermek, úton, temetőn, középkorú felett. Az énekeskönyv előszavában Erdélyi János tartózkodik minden olyan adattól, amely a halott személyéhez kapcsolható: „Nem lesz fölösleges mondani, hogy e kis Énekesben szándékosan kerülvén minden kicsinyes alkalmazkodások, melyek igen gyakran úgy botránny az izlésnek, mint ellenkezők a temetési ünnepély komolyságával, p. mi-ben hal meg valaki; vagy mikor egész sorozata mondatik el neveknek sógór-ság, komaság, emlegetésével; mellőzvék a részletes apróságok. Pl. hány éves volt, hány árvát, unokát hagyott a meghalt. Csak módjával érintvék a gyermeki vagy élemedett kor, a szülési viszony stb.; de a rang és elsőség boszantó felhordásai, még a koporsó felett is, lehetőségig távol tartvák, jól tudvák, hogy ily úton nyílt vala téres kapu eddigelé a temetéskori vétkes, üres hízelgéseknek.”⁸ Az idézett részletben Erdélyi János a halottbúcsúztatók jellemzőit sorolta fel.

A diktálókönyvekben szereplő énekek között megfigyelhető, hogy a halottbúcsúztatókhöz hasonlóan megjelölik a halott életkorát, ritka esetben a nevét is. Kiss András gyűjteményében a „Hát, midőn az idő az őszi napokra” kezdetű ének az alábbi változatban található meg: „Az Úr hát, mint kedves tulajdonát visszavette, / S hogy ápolgattátok, meg fog fizetni érte, / Kedves ónála az ilyen gyenge, / Dicsőségre teremtett zsenge, / Menj bé tehát, Kiss Sándor, menny-be!” A nagyhódosi diktálókönyvben két ének mellett a halott nevét is közlik: „Bálint fiam végtisztessége alkalmával”, „Kis Károly fia végtisztesség tételé-

⁶ Domokos Pál Péter: *Édes hazámnak akartam szolgálni. Kájoni János: Cationale Catholicum*. Budapest 1979. 1087–1187.

⁷ Illyés István: *Sóltári Énekek a magyar anyaszentegyház vigasztalására és halottas énekek a szomorú temetések alkalmosságára*. Nagyszombat 1693.

⁸ *Halotti énekes* 1852.

nél". A halottra vonatkozó adatok megváltoztatása az énekek ismételt felhasználása miatt szükségszerűvé válik.

Az énekekben olykor a halottal kapcsolatban más információkat is megemlítenek, például mennyi ideig szenvedett, hány árvát hagyott, kik gyászolják, milyenek voltak az életkörülményei, hogyan halt meg.⁹ Ide sorolható példák még: „Négy év élte, négy nap szenvedése”, „Nyolc nap folytán három gyermek”, „Hat árva könnyes szemmel áll”, „Négy magzatot hangos jajjal látsz holt atyjuk felett sírni”.

Ezek az énekek azonban nem annyira személyhez kötöttek, mint a halottbúcsúztatók, de valamennyivel mégis személyesebbek, mint a hasonló felépítésű, nyomtatásban megjelent búcsúztató jellegű temetési énekek. A halottbúcsúztatókban a halott személye áll a középpontban, nevét, életkorát, elhalálzásának körülményeit pontosan feltüntetik, és egyes szám első személyben búcsúztatják el a név szerint megemlített rokonaitól, ismerőseitől.¹⁰ Ezek az adatok csak rá jellemzőek és nem alkalmazhatók más esetekre, mint ahogyan az ember sorsa is egyszeri és megismételhetetlen. A nyomtatásban megjelent búcsúztató jellegű temetési énekeknél többnyire megtartják az egyes szám első személyű formát, de emellett az általános megfogalmazásra törekednek, kerülnek a személyes információkat, olyan adatokhoz ragaszkodnak, amelyek bárkivel megtörténhetnek és amelyeket más esetekben is fel lehet használni. A halott-ról itt csak annyit tudunk meg, hogy gyermek, ifjú, középidéjű vagy öregkorú volt, hogy betegeskedett, szenvedett és meg kellett válnia a földi világtól. Az egyén sémaszerűen beilleszthető az énekekbe, ezáltal háttérbe kerül, arctalanná válik. A sémaszerűség természetesen a halottbúcsúztatók szerkezetében is felfedezhető, az alapváltozatok megvannak az idősek, fiatalok, gyermekek, nők, férfiak számára írt énekekben is, de ez csak a szerkezeti felépítésre jellemző, a tartalmuk mindenképpen személyhez kötött.¹¹ A személyesség a halottbúcsúztatók alapkövetelménye. A név szerint megszólított hozzátartozók odalépnek a koporsóhoz és megsiratják a halottat. A gyászolóknak lehetősége van arra, hogy hagyományos keretek között, a közösség jelenlétében megélje a fájdalmát. Ha viszont az egyén nincs megszólítva, előfordul, hogy a katarzisélmény elmarad. 1984-ben Kríza Ildikó Felsőnyéken gyűjtött, és ott tapasztalta, „hogyan a kántor által énekelt énekeskönyvi búcsúztató nem váltotta ki azt a hatást, amit a közösség, főleg az idősebbek elvártak. „Még meg sem siratta” — jegyezték meg rosszallóan a könny nélkül búcsúzóról.”¹²

⁹ A példák között vannak egyes szám második és harmadik személyben írt énekek is, mégis itt említjük meg ezeket, mert a nyomtatott énekeskönyvek egyes szám második és harmadik személyű énekei sem tartalmaznak személyes adatokat, ez mindenképpen a halottbúcsúztatók hatását mutatja.

¹⁰ Bartha Elek: *Halotti búcsúztatók a dél-gömöri falvak folklórájában*. I–II. Debrecen 1995. Kríza Ildikó: *Felsőnyéki halotti búcsúztatók*. Budapest 1993.

¹¹ Kunt Ernő: *Az utolsó átváltozás*. Budapest 1987. 159.

¹² Kríza Ildikó: *Felsőnyéki halotti búcsúztatók*. 21–22.

Felmerülhet a kérdés, vajon mi a funkciója a nyomtatásban megjelent búcsúztató jellegű temetési énekeknek? Esetleg olyan alapváltozatokat akartak közölni a halottas énekeskönyvekben, amelyek személyes tartalommal is megtölthetők? Vagy szabályozni kívánták a gyakorlatban lévő halottbúcsúztató énekek szerkezetét, és egy általánosított formát adtak mintául?

A halottbúcsúztató legjellegzetesebb vonása, a halott egyes szám első személyű megszólalása, kereszténység előtti, pogány hagyományokra vezethető vissza; a pásztori levelek, püspöki leiratok tiltották is.¹³ Ennek ellenére az egyes szám első személyű közlés megtalálható a középkori antifónákban,¹⁴ és XVI–XVII–XVIII–XIX. századi katolikus és református halottas énekeskönyvekben is.

1674-ben jelent meg Kolozsvárt a *Szomorú Halotti Pompában* Bocskay István zempléni főispán búcsúztatója, amelyet Tolnai F. István írt.¹⁵ Itt hozzák a halott nevét, életkorát, élete fontosabb eseményeit, a gyászolók neveit. A XVII–XVIII. századi katolikus és református halottas énekeskönyvekben nincsenek feltüntetve a halott személyes adatai. Kájoni János Cantionaléjában van ugyan ének, amelyet egy „fő-aszszony temetesere” írtak.¹⁶ Itt a halott neve is elhangzott, erre utal az utolsó két versben lévő NN. jelölés: „Avagy jó emlekezetre, / E’ készített temetésre / Messétek-fel e’ kövekre: / Itt NN. helye. / Édes Anyánknak, kedves Dajkánknak, / Méltó sirásra, tetemi nyugosznak. Hogy ki ide szemét veti, / Talán nevemet említi, / Szemét könyvekkel enyhíti. / Mondván: Nyugodjék, / Menyben lakozzék / Ez a’ nemzetes, / Jó névvel hires / NN.” Az ének azonban nem személyhez kötött, valószínűleg több temetésen is énekeltek, a halott neve alkalmanként beilleszthető a kihagyott részbe. A XVII–XVIII. századi halottas énekeskönyvek kizárólag általános tartalmú búcsúztatókat közölnek (*II/e. melléklet*). Újra megfogalmazódik a kérdés: mégis mivel magyarázható a felvételük, hiszen a keresztény egyházak több alkalommal korlátozták a „halott egyes szám első személyű megszólalását”?

¹³ Kríza Ildikó: „In persona defuncti. A temetés költészetének archaikus elemei”, in Pócs Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág. Tanulmányok a transzcendensről*. Budapest 2001. 380.

¹⁴ Dobszay László: „A középkori magyar temetés maradványai az erdélyi néphagyományban”, in Tüskés Gábor (szerk.): „Mert ezt Isten hagyta...” *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*. Budapest 1986. 189–209.

¹⁵ Varga Imre: *Az 1660-as évek költészete (1661–1671)*. Régi Magyar Költők Tára XVII. század 10. Budapest 1981. 555–561., 767. „Bocskay István, Zemplén megye egykori főispánja a felső-magyarországi elégedetlenség szervezkedésének, az 1670-es felkelésnek volt egyik vezetője. Kolozsváron halt meg 1672. dec. 24-én. 1673. máj. 29-én temették el.” „Tolnai F. István 1630-ban született Tolnában. Iskoláit itt, majd Nagyecsedben, Váradon folytatta. Innen Szalontára ment rektornak. Utána Sárospatakon tanult, ahol szeniori tisztet viselt. Tarcali iskolamestersége után külföldre utazott. Utrechten, Franekerben, Groningenen kívül Angliában is megfordult. Hazatérése után 1662-ben Veresmarti Gáspár püspök Kézdivásárhelyre rendelte prédikátornak. Hamarosan a kézdi egyházmegye esperesi tisztét is betöltötte. 1665-ben püspöke Kolozsvárra helyezte át a kollégium tanárának. Hivatalát 1665. jún. 26-án foglalta el. 22 éven át tanított itt, míg 1685-ben lelkésznek meg nem választották. 1689-től a kolozskalotai egyházmegye esperese is volt. Meghalt 1690. márc. 25-én.

¹⁶ Domokos Pál Péter: *Édes hazámat akartam ...* 1979. 1113–1114.

A halottbúcsúztatásról a református egyház úgy vélekedett, hogy az nem illeszthető össze a kálvini tanítással, mert a halott nem búcsúzhat, és a temetésen az igehirdetést és az imádságot nem a halottaknak, hanem az élők érdekében kell elmondani.

Tiltó rendelkezésekről a XVII. század óta vannak adatok. 1642-ben az enyedi synodus a következő határozatot hozta: „A ki temetésnél több prédikációt mondand, mint amennyi már meg van határozva, vagy rithmizál: (verses búcsúztatót mond) ha pap, 3 frt. bírságot fizet; ha deák, az oskolából csúfosan kicsapassék.”¹⁷ 1646-ban Geleji Katona István eltiltja a rigmosos búcsúztatókat, s csak egy beszéd tartását engedélyezi. 1713-ban a debreceni egyházmegye a sok visszaélés miatt eltörölte a „rytmici rytmisantes”-t, a búcsúztatókat, eltörölte a temetésen a zsoltárok éneklését, és csak a 90. zsoltár éneklését engedélyezte. 1785-ben a szatmári traktus pogány szokásnak bélyegezte a verses búcsúztatókat és kemény bírságot szabott ki a búcsúztatók mondóira.¹⁸ A szokás azonban az újabb tiltó rendelkezések ellenére is gyakorlatban maradt.

A XVII. századi adatok tanúsága szerint a búcsúztatónak ebben az időben két formája élt: egy személyes és egy személytelen. A személytelen, általános tartalmú búcsúztatók föltehetően egyházi kezdeményezésre jöttek létre. A személyes tartalmú halottbúcsúztató annyira népszerű lehetett, hogy a tiltó rendelkezések nem vezettek eredményre, így köztes megoldáshoz folyamodtak: megtartották az egyes szám első személyű formát, de megtöltötték keresztényi tartalommal s a búcsúztató részt általánosították. Mintát vettek, hogy egy újabb mintát adhassanak. A különbségek úgy is gyengíthetik egymást, ha látszólag azonosakká válnak, ezzel azonban bizonyos mértékben a hagyomány átmentése is megtörténik. Ezt a gyakorlatot igazolja Mikó József egyes szám második személyű halotti búcsúztatója is, amely 1636-ban keletkezett s amely átalakított, személytelenített változatban bekerült Kájoni János Cantionaléjába és Illyés István halottas énekeskönyvébe (*III/a. melléklet*).¹⁹ További kérdés az, hogy a személytelenítés a XVII. század kezdeményezésének tekinthető-e? Vagy már korábban is megvolt? A személytelenített búcsúztató jellegű temetési énekek a XVII. századtól kezdve jelennek meg nagyobb számban az énekeskönyvekben, de már Szilvás-Újfalvi Anderkó Imre énekeskönyvében is van néhány ének, amely ebből a szempontból figyelmet érdemel. Az „Emlékezzél élő ember” kezdetű éneken például, olyan formulákat alkalmaznak, amelyek a XVII. századi (személyes tartalmú) halotti búcsúztatókban gyakran föltűnnek: „Emlékezzél, élő ember, Néked szóll a’ holt ember: Ne tsudálkozzál most én raj-

¹⁷ Molnár Ambrus: „Adatok a temetési szokások eredetéhez: a virrasztás mai gyakorlata a Küüllő és Nyárad menti református és unitárius gyülekezetekben”, in Bartha Elek—Dankó Imre—Küllős Imola—Molnár Ambrus (szerk.): *Vallási Néprajz VI.* Debrecen 1994. 21–39.

¹⁸ Benedek Sándor: *A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja.* Órsziget 1971. 277–289.

¹⁹ „A Mikó család unitárius volt. A búcsúztatót minden valószínűség szerint a kolozsvári unitárius kollégiumban szerezték.” Varga Imre: *A két Rákóczi György korának költészete (1630–1660).* Régi Magyar Költők Tára XVII. század 9. Budapest 1977. 187–189. 622–623.

tam: Ki vagy? én voltam: Tegnap napon én eleven voltam, Most jól-látod hogy megholtam" (III/b. melléklet). Az ének önmagában is megállja a helyét, mégis olyan hatást kelt, mintha egy halotti búcsúztató töredéke lenne.

A diktálókönyvek kottás lejegyzéseket nem tartalmaznak, az énekszövegek mellett csak a dallamutalásokat közlik, amelyek általában genfi zsolttárok vagy dicséretetek.²⁰ Néha az énekek mellett feltüntetik a „saját”, „saját dallam”, „magára”, „nóta magára”, „ének magára”, kifejezéseket is, ami annyit jelent, hogy a szöveget a saját dallamán kell énekelni és nem kapcsolódik hozzá ad notam utalás. Az „azon nótára” kifejezést a nyomtatott énekeskönyvekhez hasonlóan gyakran alkalmazzák.

Ezek az utalások azonban a diktálókönyvekben nem mindig következetesek. Az „azon nótára” kifejezés azt jelenti, hogy az éneket az előtte lévő ének dallamán kell énekelni, tehát az egymást követő énekek dallama megegyezik. A diktálókönyvekben viszont előfordul, hogy az „azon nótára” utalással megjelölt ének nem illeszkedik az azt megelőző ének dallamára. A gyűjtemények másolásakor feltehetően nem vették figyelembe az utalásokat.

Néhány éneknél semmiféle utalás nem található, máshol egy énekszöveghez több dallam is kapcsolódhat. Kiss András diktálókönyvében a „Gyenge a nyelv elosztatni” kezdetű éneket a 42. genfi zsolttár dallamán kell énekelni, de megjegyzi, hogy „ez éneket lehet énekelni, kis igazítással: Aki a felséges Úrnak dallamára”.

A diktálás énekek felépítése változatos képet mutat. Az első csoportot az egyes szám első személyben szerkesztett énekek alkotják, amelyeket tovább lehet csoportosítani aszerint, hogy az élő ember vagy a halott gondolatait tolmácsolják. Amikor az élő embert szólaltatják meg, az egyénnek a halálhoz való viszonya, az örök életbe vetett reménysége fogalmazódik meg. A halottbeszéltető énekek is további csoportokra bonthatók. Vannak, amelyekben a halott egyes szám első személyben elmondja magáról, hogy meghalt s a mennyországba került, bemutatja a mennyországot, hálát ad Istennek eddigi életéért és az üdvösség elnyeréséért fohászkodik. A halott megszólalását egy általános tartalmú, elmúlással, örök élettel kapcsolatos bevezető is megelőzheti. A halott ezekben nem szólítja meg a hozzátartozóit: vagy Istenhez, Jézushoz imádkozik, vagy a halandó emberhez szól tanító céllal.

²⁰A gyűjtött anyagban előforduló ad notam utalások a genfi zsolttárok közül: 8., 23., 25., 28., 30., 33., 35., 39., 40., 42., 50., 61., 65., 66., 77., 79., 80., 84., 89., 90., 91., 102., 104., 105., 134., 135., 137., 143., 146.

Az 1948-as kiadású énekeskönyvből az alábbi dicséretetek: 164., 180., 278., 366., 454., 459.

Az 1921-es énekeskönyvből: 2. (152./1948), 7. (162), 8., 17., 18., 31. (172), 32. (171), 54., 63. (370), 80., 82. (316), 84., 89. (378), 98., 100., 160. (483), 181. (500), 194. (205), 195. (206), 201. (345), 207. (441), 237. (394), 245. (286), 310., 311. (403), 315., 316., 324. (210), 325. (406).

RMDT I/248 — Parancsolá az Augusztus császár.

RMDT I/554, SZDR I/186 — Az Úr Isten nekem édes táplálóm.

A halottbeszélgető énekek következő csoportjában a halott a hozzátartozóit is megszólítja. A halott búcsúját, vigasztalását, áldását általában az utolsó versben olvashatjuk, de előfordul, hogy már az első versben megszólítja szeretteit. Az egyes szám első személyű közléshez egy általános tartalmú bevezető is hozzákapcsolódhat. A halott búcsúja, vigasztalása gyakran csak egy mondatra terjed ki, a megszólítás ilyenkor nincs személyhez kötve, általános érvényű (pl. „Kedveseim ne féljetek”, „Tegyétek hát leroskadott testem nyugalomára”, „Ne sírjatok érettem”, „Élők! Az Úr légyen veletek”). A búcsúzást konkrétabbá teszi, ha a halott a szüleit, testvéreit, házastársát, barátait külön-külön megszólítja. A búcsúztató rész terjedelme változó: vannak félverses, egyverses, és kettőtől öt versig terjedő szakaszok is (pl. 1.). Ez utóbbinál a halottbúcsúztatók vázlatos szerkezete körvonalazódik.

A második csoportot az egyes szám második személyben írt énekek képviselik. Itt egy kívülálló, harmadik személy közvetíti a halott és a hozzátartozók között. Vannak énekek, amelyekben a közvetítő csak a halottat szólítja meg, bemutatja neki a halál állapotát, a gyászolók fájalmát, és felkészíti a túlvilág befogadására (pl. 2.). Ehhez a típushoz bevezető és záró rész is kapcsolódhat.

Az énekek másik csoportjában a közvetítő csak a gyászolókat szólítja meg (pl. 3.). Nagy számban fordulnak elő azok az énekek, amelyekben a közvetítő a halotthoz és a gyászolókhoz is szól. Ezekben a búcsú és a vigasztalás áll a mondanivaló középpontjában. A megszólítás olykor a gyászolók nevében történik. A közvetítő a halott üzenetét, jókívánásait is átadja a gyászolóknak. Az egyes szám első és második személyben szerkesztett énekekben a földi és a földön túli világ összeköttetésben áll egymással. A két szerkesztésforma között annyi a különbség, hogy az egyes szám első személyű énekeknél a halott, az egyes szám második személyűeknél a gyászolók a kapcsolatteremtés kezdeményezői.

Az egyes szám harmadik személyben szerkesztett énekeknél a földi világ s a túlvilág közötti kapcsolat megszakad, a kapcsolatteremtés kifejezetten a földi világ keretei között marad. Itt a közvetítő elsősorban az események elbeszélőjévé válik, és szerepe a gyászolók megszólítására, vigasztalására terjed ki. Az egyes szám második és harmadik személyű énekek felépítése hasonlít az egyes szám első személyűek szerkezetére. A különbség csak a halott helyzetében, illetve az élőknek a halotthoz való viszonyában mutatkozik meg.

A haláleset nemcsak az egyént: a közösséget is érinti. A diktálós énekek negyedik csoportjában (többes szám első személyben írt énekek) az emberek félelmei, reményei közösségi szinten fogalmazódnak meg.

A diktálókönyvekben megfigyelhető a különböző énektípusok keveredése. Az egyes szám első és második személyű szerkezetek ötvöződéseiből a halott és a gyászolók között párbeszéd alakul ki. A „Kis csecsemő, hová költözöl” kezdetű éneknél (pl. 4.) a közvetítő megszólítja a halott gyermeket, és kéri, hogy ne menjen még el. A gyermek válaszol, hogy nem maradhat, mennie kell. Ezt követően

a közvetítő vigasztalással fordul a gyászolókhöz. „A jó apa eltávozik” kezdetű énekben a gyermekek megszólítják halott édesapjukat, a közvetítő közli velük, hogy ő már nem beszélhet, és az apa nevében egyes szám első személyben megvigasztalja a gyermekeket. Ugyanez játszódik le a „Gyászravatal van itt köztünk” kezdetű ének második versében is (pl. 5.).

A két szerkezet együttes alkalmazása nem mindig eredményez párbeszédet (pl. 6.). Az egymás mellé illesztett szakaszoknál hiányzik a kérdés-felelet jelleg. Az énekek „szereplői” egymáshoz beszélnek ugyan, de dialógusokba nem bonyolódnak, a megszólításra csak annyiban reagálnak, hogy folytatják a megkezdett gondolatmenetet. Ehhez a kombinációhoz gyakran egy többes szám első személyű záró szakasz kapcsolódik.

Az egyes szám első és többes szám első személyű szerkezetek összekapcsolásánál a többes szám első személyű szakasznak vagy bevezető, vagy éneket lezáró jellege van, illetve beékelődhet a versszakok közé is, amelyekben vagy a halott szól a közösség nevében, vagy közvetlenül maga a közösség mondja el a gondolatait.

Az egyes szám első és harmadik személyű szerkezetek összeillesztése különböző énektípusokat eredményez. Az énekek egyik része rokonságot mutat az egyes szám első személyű búcsúztató énekekkel. A búcsúztató rész lehet egyes szám első személyű és lehet egyes szám harmadik személyű is, ha a közvetítő búcsúztatja el a halottat (pl. 7.). Az énekek másik részében a közvetítő először a halotról beszél egyes szám harmadik személyben, majd a halott egyes szám első személyben szól (pl. 8.). Az egyes szám első és harmadik személyű szerkezet kombinációjánál előfordul, hogy a közvetítő átadja a gyászolóknak a halott üzenetét. A „Ki nyugszik e koporsóba” kezdetű énekben (pl. 9.) a közvetítő arra utal, hogy a gyászoló gyermekek nem hallják a halott anyjuk hívó szavát. Ezt követően egyes szám első személyben, a halott nevében megszólal: „Jó családom, ne sírjatok, Isten viselje gondotok”. Az üzenetátadás utalás nélkül is megtörténhet. „A földi ember élete” kezdetű énekben a közvetítő egyes szám harmadik személyben mondja el a gyászolóknak, hogy a halott „mennyebe költözött tőletek, Istenre bízott titeket.” Az üzenetátadás mindkét esetben a közvetítő és a halott kapcsolatát feltételezi.

Az egyes szám első, második, harmadik személyű szerkezetek kombinációjánál két típus különíthető el. Az elsőnél a közvetítő megszólítja egyes szám második személyben a halottat, majd egyes szám harmadik személyben beszél róla. A másodiknál a halotról beszél elsőként, és ezután szólítja meg. Ez a szerkezet kiegészülhet a gyászoló megszólításával.

Az egyes szám második és többes szám első személyű szerkezet keveredésénél a közvetítő megszólítja a halottat, majd a közösség nevében beszél a halotról, vagy a halotthoz, olykor a gyászolókat is vigasztalja. Ehhez a kombinációhoz egyes szám harmadik személyű szakasz is hozzákapcsolódhat (pl. 10.).

Végül meg kell még említeni az egyes szám harmadik és többes szám első személyű szerkezetek ötvözetét.

Ha összehasonlítjuk a diktálás énekek szerkezetét a nyomtatásban megjelent halottas énekeskönyvek anyagával, a következő állapítható meg. Az egyes szám első személyű szerkezet a XVI. századtól egészen napjainkig nyomon követhető.²¹ Az egyes szám második személyű énekekre is van példa a katolikus énekeskönyvekben (*III/a. melléklet*). A XVIII. századi református halottasokból teljesen hiányzik ez a forma, csak Ivánka Sámuel 1866-os kiadású énekeskönyvében és Fövényessy János XX. századi gyűjteményében bukkan fel. Az egyes szám harmadik személyű szerkezet mindegyik gyűjteményben megtalálható. A kevert szerkezetek közül az egyes szám első és harmadik, valamint az egyes szám első és többes szám első személyű szerkezet összekapcsolására van példa a XVII–XVIII. századi gyűjteményekben. Az egyes szám első és többes szám első személyű szerkezetek kombinációja megvan Ivánka Sámuelnél is, de az egyes szám első és harmadik személyű nem. Ezekből az énekeskönyvekből hiányzanak az egyes szám első és második, az egyes szám első, második és harmadik, valamint az egyes szám első, második és a többes szám első személyű szerkezetek kombinációi. A párbeszédés alakzatok sem jellemzőek a XVII–XVIII. századi énekeskönyvekre. Ivánka Sámuel énekeskönyvében is csak két példa található. Az egyik egy monológ, amelyben a halott önmagával beszélget, a másik egy párbeszéd. Vajon honnan erednek ezek a párbeszédés alakzatok? Honnan vették a mintát?

A dramatikus elemek az archaikus népi imádságokban is jelen vannak. Ennek egyik szép példája a Krisztus–Mária párbeszéd.²² A halott és az élők közötti párbeszéd jellemzi a siratóballadákat is, amelyekben a halott az élők kérdéseire tagadó válaszokat ad.²³

A diktálás énekek tartalmi összetevői, tematikai elemei a XVI–XVII–XVIII. századi temetési énekekre vezethetők vissza.

Az ember élete időhöz kötött. A halál pillanatát óráütés jelzi: „Immár el-jött az én órám, hogy útra kell indulnom” (Nagyenyed).

A halál időpontjának kiszámíthatatlanságára utal a nyíl, amely megsebzti az embert: „Mérges halál im’ le-vágott, Hálójában meg-akasztott, sebes nyilával célzott, sírba taszított.” (Illyés István) A halál megszakítja az élet folyamatát, elvágja az „élet fonalát”: „Életem gyenge fonala, A’ halálnak kaszájára, Bár még akkor eshetett volna” (Kájoni János), („Tsak most állott az élők seregében, Már is esett a’ halálnak kezében. Alig látta nyílt napjának hajnalát, Életének im’ el-metszé fonalát.” (Losontzi István) A fény az élet szimbóluma, a sötétség a halálé. A kialvó, ellobbanó fáklya a halál megjelenítője: „Életem világa, Nyílt virága, jaj el-múla, Melly kedvességgel újula; Setét homályba borula,

²¹ Az egyes szám első személyű énekek közül bekerült néhány az 1948-as református énekeskönyvbe is (419).

²² Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyét hágék, lőlőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Budapest 1976. 514.

²³ Kallós Zoltán: *Balladák könyve*. 1974. 350/198. Ujváry Zoltán: *A népballada*. (kézirat) Debrecen 1971. 63.

Mert halál hozzám járula. Fénylő fákyáim, Víg óráim El-múlnak Gyászos éjre fordúlnak." (Losontzi István)

Az évszakok ciklikus váltakozása az emberi élet szakaszaihoz hasonlítható. A tavasz a gyermek- és ifjúkor, a nyár a felnőttkor, az ősz az öregkor, a tél pedig a halál megfelelője. A halál bármelyik életkorban bekövetkezhet. A napszakok is az emberi élet szakaszait mutatják. A gyermekek, ifjak élete hajnal vagy reggel, a középkorúaké dél, az öregeké szürkület, a halál este vagy éjszaka: „Szépen felderült hajnala, hosszabb időt ígér vala, de a reggelt is alig éré.” (Losontzi István)

A gyermekek, ifjak felett mondott énekek jellegzetes képe a bimbó, a virág és a rózsa. A virág az élő ember jelképe, kinyílása a fejlődő életet érzékelteti: „Én is csak most nyilék, mint gyenge viola; szüléim kertében teczettem mint rosa, valék kedves liliom illattya.” (Illyés István) A bimbó a csecsemők és a kisgyermekek életszakaszára utal, a kinyílt virág a nagyobb gyermekek, ifjak életkorának felel meg. A halál hideg fuvallat, szél, vihar képében elhervasztja, leszakítja a virágokat: „Mint a gyenge szép rósa-szál, melly tavasszal nyilóra vál, mutat vidám ékességet, kellemetes kedvességet. De mihelyt a' hervasztó szél reá fuvall, tovább nem él.” (Losontzi István) Máshol a nap forró sugaraitól szárad el a virág, és kóróvá változik, „A' nyílt virág reggel tájban kedves színnel újjul, mihelyt a' Napnak melege reá süt, meghervul”, „Oh melly múlandó mind e' világ, mellybe életünk mint a' virág elhervad és kóróvá lészen.” (Losontzi István)

A halál a virágokat elpusztító féreg képében is megjelenik. A fa, az ág az élet szimbóluma, kidőlése, letörése mindig a halálra utal. Az élet természetes feltételeket nyújt ahhoz, hogy az ember fokozatosan megérjen a halálra. Az érési folyamat a növekvő gabonavetéshez hasonlítható, mely napról-napra közelebb kerül az aratáshoz. Az idős kort azonban nem mindenki éri meg, és idő előtt meghal. A korai halál kifejezője a tavaszi aratás, és az éretlenül leszakadt gyümölcs: „Kaszás e' földön az halál, ki mindenütt rendet kaszál. Ereit mutattya, kaszáját forgattya, virágokat nem szán, kórókkal egybe-hány. Fáradhatatlan arató; sarlója éles, hatható, mellynél nincs élesb semmi, vagy sebeseb, mert minden ezentől előtte földre dől.” (Illyés István) A zöld falevél szintén életszimbólum. A sárga falevél az emberi élet érettebb szakaszát, a betegséget vagy a halált jelöli. A hulló falevél az elmúlást jelképezi: „Tsak a' zöld erdőről vedd eszedbe magad, A' levele el-hull, azután elhervad.” (Nagyenyed) A gyermekek, ifjak halála mindig mélyen érinti a gyászolókat. A fiatalok elvesztését sokkal nehezebb feldolgozni, mint az idősekét. Az öregkor egy kiteljesedett életút záró szakasza, a fiatalon kettétört élet azonban hiányérzetet vált ki a hátramaradókban: „Eleje életemnek nyújtott reménséget; Hogy ha érnék én-is koros emberséget; Néktek szüléimnek örvendetességet Hagynék életemmel jó hírt, kedvességet.” „Azon, tudom, siránkoztok, hogy ha éltem volna; vénségteknek vigasága én lehettem volna: Hazasságom örömét-is láthattátok volna.” (Illyés István)

A halál beálltával az elhunyt emberben már nincsenek meg azok az élet-funkciók, amelyek az élő embert jellemzik. Az állapotváltozás a gyászolóknak úgy rögzül, mint az élet és halál közötti különbség. Ami az életben megvan, az a halálban már nincsen: „El-enyészett szépsége, Porrá lett ékessége, Vére testében meg-hült, Napja, mint árnyék, el-tűnt” (Losontzi István), „Tegnap eleven mert a’ ki valék, im’ most fekszem halva.” (Illyés István)

A földi világban az ember az örömet s a bánatot is megtapasztalja. Az örömök miatt ragaszkodik ehhez a világhoz, a testi, lelki fájdalom azonban teherré válhat. A halál megszünteti azokat a szenvedéseket, amelyek különösen idős korban a halálvágy előidézői lehetnek: „Oh melly szívesen vártam utolsó órámat! Hogy meg-lássam óhajtott mennyei hazámat: Mert meg-úntam e’ földet, mint nehéz igámat, És lelkemet epeztő terhes nyavalyámat.” (Losontzi István), „Szám-talan bánatom tőlem el-maradnak, Nagy fok nyavalyályim engemet el-hagynak: Többé immár rajtam nem uralkodhatnak.” (Illyés István)

A halállal a lélek különvál a testtől és átkerül egy másik világba, minőségbe, a mennyországba, ahol nincs változás, nélkülözés, ahol a megelégedettség állapotában van s öröme végtelen: „Boldog állapotom most a’ mennyországban, Örül vigad lelkem ez áldott városban, Az Istennél élek halhatatlanságban, Ditsüöltt szentekkel fényes állapotban” (Nagyenyed), „Abban, úgy-mond, nem szükséges, Nap, és Hóld nem kellemetes, Isten benne fényességes. Keserűség, sem irigység, Nincsen sántaság, betegség, Nincsen ott nyomorúlt vénség. Ott nincs továbbá kevélység, Nem uralkodik az éhség, Szeretet lesz az ellenség.” (Kájoni).

A mennyország megtapasztalása többféleképpen történhet. A lélek útra indul, elköltözik, lakhelyet cserél, megnyílik előtte az ég, és a túlvilágon az elvesztett szeretteit is viszontlátja: „Nékem el kell mennem látyátok, olly útra, mellyből immár többé nem térhetek vissza” (Illyés István), „Meg-láttok még engem’ szép öltözetemben, Királyi Koronát szemlélték Fejemben, Velem örvendeztek ti-is nagy örömben Midőn jutandatok az Istennel szemben.” (Losontzi István) A lélek angyalok vezetésével jut el a mennybe vagy egyszerűen csak felszáll, elrepül az égbe: „Angyalt küldj, óhajtom, hogy a’ te országodra légyen kalauzum.” (Nagyenyed) Máshol a tengeren utazó ember hajóval, sajkával érkezik meg a révpartra, a túlvilág küszöbére: „Én is jövevény voltam E’ világnak pusztáján, valamig meg-nem holtam eveztem bánat sajkáján”, „Mint a’ tengernek habja hajót fel s’ alá tsapja: úgy életünk, még itt senyved, sok bánkódásokat szenved.” (Losontzi István) A tenger az élet szimbóluma, az elmerülés, az elsüllyedés, a hajótörés a halálra utal.

A lélek földi lakhelye, a test a halál után a földbe kerül, és porrá válik: „Földbül lettünk, s’ földbül élünk, földé, porrá, majd el-válunk.” (Kájoni János). Gyakran alkalmazzák a test megjelölésére a porház, sárház, sárhalom, sárhajlék kifejezéseket: „Sátorát le-tettem romlandó testemnek” (Illyés István), „Földön por vólt házam.” (Losontzi István). A lélek haladási iránya felfelé mutat, a testé lefelé. A lélek felszáll a mennyországba, a test lent van a sír mélyén. A földbe helyezett

test az elvetett maghoz hasonlóan újjászületik, feltámad, („Mint a búzát a' fekete föld, befed 's meg-rothaszt végre, De ismét ki-kél 's léssen zöld fel-emelkedik égre.” (Nagyenyed)

A sír alvóhely, a halál mély álom: „Istenben nyúgadjál, csendesen aludyál: Mert álom az halál” (Illyés István), „Romlandóság nints már bennem: hát miért sirattok? Nem holtam-meg, tsak aluszom, mert az Úré vagyok.” (Nagyenyed) Az új élet megtapasztalása az álomból ébredő ember állapotához hasonlítható. Jézus költő szavára a test és a lélek újra egyesül: „Csuda változással ismét támadása, Minden csontaimnak lesz helyre-állása: Akkor serénkedik Angyalok munkája, Hogy meg-fujtattik szép szavú trombita. Mennyei fényesség mint arany tündöklék, Christus igirete ott bé-tellyesedik, Csontainkat mihelyt Angyalok serkentik, Hivekről Attyánál Christus emlekezik.” (Kájon)

A diktálós énekekben olyan tartalmi elemek is előfordulnak, amelyek teológiai értelemben nem illeszthetők be a keresztény tanítások rendszerébe, és utólagosan sem kaptak helyet benne. Két elem figyelhető meg erre vonatkozóan: az egyik abból a hiedelemből ered, hogy a halott lelke egy bizonyos ideig a holttest közelében tartózkodik és érzékeli a körülötte lévő dolgokat (pl. 5.), a másik a visszajáró halott képzetével hozható kapcsolatba (pl. 1.).

A diktálókönyvek külső formája a nyomtatott halottas énekeskönyvek felépítését adja vissza, de tartalma túlmutat azokon. Egyidejűleg szabályozottak és szabályozatlanok, így válnak a különböző elképzelések érintkezési pontjaivá.

I. melléklet

Meleg Dániel melodiáriuma 1797 után

Világ maradj magadnak,
Tőled búcsút vészek,
Im helyet mennyben adnak,
Égi lakos leszek.
Földi nyomorúságot,
Nyughatatlanságot
Cseréllek dicsőséggel,
Testet lelkiséggel,
Földet éggel.

Itt élni, jaj, siralom,
Az égben sírás nincs,
Az élet egy baj halom,
Mennyben egy csepp baj sincs.
Itt bűnösök, ott szentek
S angyalok lakoznak,
Valakik oda mentek,
Tisztán gondolkoznak,
Imádkoznak.

Halotti énekek temetési alkalmakra 1852

Világ maradj magadnak,
Tőled búcsút vészek,
Már helyet mennyben adnak,
Égi lakos leszek.
Küzdést, szomorúságot
Felváltok dicsőséggel,
Testet lelkiséggel,
Földet éggel.

Látom a bú hazáját
Itt élni fájdalom,
Megküzdöttem pályáját,
Most jó a nyugalom
Eljött a boldog óra,
Indultam első szóra,
Mihelyst szólítottám
Neved magasztalám
Édes Atyám.

Kiss József gyűjteménye, Penyige

Világ maradj magadnak,
Tőled búcsút vészek,
Ím helyet mennyben adnak,
Égi lakos leszek.
Földi nyomorúságot,
Nyughatatlanságot
Cseréllek dicsőséggel,
Testet lelkiséggel,
Földet éggel.

Örömmel tele szívek,
Látván csudálkoznak
Mennyi sok ezer szentek,
Élnek ott az Úrban.
Bárány előtt sorban,
Megannyi bíborban
Térhajtással szolgálnek,
Színe előtt állnak,
hozsánnálnak

Örömmel tele szívek,
Látván csudálkozva,
Mennyi sok ezer hívek
S szentek imádkozva.
A bárány előtt sorban,
Mind fejér bíborban
Térhajtással szolgálnak,
Színe előtt állnak,
Hosánnálnak.

Oh melly nagy boldogságban
Lészek hát az égben,
Mennyei polgárságban
S örök dicsőségben.
Szinről színre az Istent
S mind azt a mi csak szent
Látni fogom eképen,
Boldog leszek épen
Minden képen.

Itt élni, baj, siralom,
Az égben sírás nincs,
Ez a föld csak baj halom,
Mennyben egy csepp baj nincs.
Itt bűnösök, ott szentek,
Angyalok lakoznak,
Valakik oda mentek,
Tisztán gondolkoznak,
Imádkoznak.

Ilyen nagy boldogságban
Lészek ott az égben,
Mennyei polgárságban,
Örök dicsőségben.
Majd színről színre látom
Az egék egeében
A Jézust, mint barátom
Szentek seregében, dicsőségben.

II. melléklet

a) Mint a' rósa, mellyet sért a' meleg szél

Losontzi István 1778

Mint a' rósa, mellyet sért a' meleg szél,
Hirtelen el-hervad, és tovább nem él.
Úgy az halál e' szép Kertnek virágát,
Meg-hervassztván, im el-öltá világát.

Jaj nem száná testének gyengeségét,
Személyének mosolygó kedvességét,
Hamar ráfuvalla mérges szelével,
Szüleinek keseröes sérelmével.

Tsak most állott az élők' seregében,
Már-is esett a' halálnak kezében.
Alig látta nyílt napjának hajnalát,
Életének im' el-metszé fonalát.

De az Úrnak e' vólt bölts rendelése,
Hogy lelkének lenne hozzá menése.
Ne bújdosna e' siralom völgyében,
Sőt venne részt a' menny - ditsőségében.

Hát az Úr' tetszésén meg-nyugodjatok,
Keseredett Szüilék, ne bánkódjátok,
Isten adta néktek ötet tudjátok,
Azért ajándékát vissza-adjátok.

E' nagy Urat, hogy ha szívből féltetek,
Több áldásait bizonynal vészitek.
Szent ortzáját ti reátok fordítja,
Kegyelmével Házatok' meg-újítja.

Halotti énekek

temetkezési alkalmakra 1852

Mint a rózsa, melyet sért a meleg szél,
Hirtelen elhervad és tovább nem él.
Ugyan a halál e szép kertnek virágát
Meghervassztván, letörte gyenge ágát.

Csak most lépett az élők' seregébe,
Már is leszállt a mulás éjjelére.
Korán jött a halál, mérges szelével,
A szüiléknek epedő keserővel.

Hol van immár az ő elevenésége,
Személyének mosolygó kedvessége?
Alig látta nyílt napjának hajnalát,
A halál elmetszé élete fonalát.

De az Urnak az volt bölcs rendelése,
Hogy lelkének lenne hozzá menése.
S ne bújdosna e siralom völgyében,
Sőt venne részt a menny dicsőségében.

Meg kell az Úr rendelésén nyugodni,
Jó szüilék! Vagy meddig fogtok bánkódni?
Isten adta őt ti néktek, tudjátok,
Ajándékát mostan visszaadtátok.

Temetési énektár 1866 Szerk. Ivánka Sámuel

*Mint a rózsa, melyet sért a meleg szél,
Hirtelen elhervad és tovább nem él,
Úgy a halál e szép kertnek virágát
Meghervasztván im eloltá világát.*

*Jaj – nem száná testének gyengeségét,
Személyének mosolygó kedvességét,
Hamar ráfuwalla mérges szelével,
Szüléinek keserves sérelmével.*

*Csak most állott az élők seregébe,
Már is esett a halálnak kezébe,
Alig látta nyílt napjának halnát,
Életének im elmetszé fonalát.*

*De az Úrnak e volt bölcs rendelése,
Hogy lelkének lenne hozzá menése,
Ne bújdosnék e síralom völgyében,
Sőt venne részt, a menny dicsőségében.*

*Hát az Úr tetszésén megnyugodjatok,
Keseredett szülők! Ne bánkódjatok,
Isten adta néktek ötet tudjátok,
Azért ajándékát visszaadjátok.*

Református énekeskönyv 1921

*Mint a rózsa, melyet sért a meleg szél,
Hirtelen elhervad és tovább nem él.
Úgy a halál e szép kertnek virágát
Meghervasztván, im eloltá világát.*

*Csak most állott az élők seregébe,
Már is esett a halálnak kezébe.
Alig látta nyílt napjának hajnalát,
Életének im elmetszé fonalát.*

*De az Úrnak az volt bölcs rendelése,
Hogy lelkének lenne hozzá menése.
Ne bújdosna e síralom völgyében,
Sőt venne részt a menny dicsőségében.*

*Hát az Úr tetszésén megnyugodjatok,
Keseredett szülők! Ne bánkódjatok.
Az Úr adta néktek ötet, tudjátok,
Azért ajándékát visszaadjátok.*

Id. Torma Pál gyűjteménye, Tisztaberek

*Mint a rózsa, melyet sért a meleg szél,
Hirtelen elhervad és tovább nem él.
Úgy a halál a kertnek virágát
Meghervasztván, eloltá világát.*

*Jaj nem száná testének gyengeségét,
Személyének mosolygó kedvességét.
Hamar ráfuvalt mérges szelével,
Harmadnapra életét oltá el.*

*Nem rég állott az élők seregébe,
Már is esett a halálnak kezébe.
Alig látta napjának hajnalát,
Életének elmetszé fonalát.*

*De az Úrnak ez volt bölcs rendelése,
Hogy lelkének lenne hozzá menése.
Ne bújdosson e síralomvölgybe,
Vegyen részt a menny dicsőségébe.*

*De az Úr tetszésén megnyugodjatok,
Keseredett szülők ne bánkódjatok.
Az Úr adta néktek jól tudjátok,
Azért az Úrnak visszaadjátok.*

*E nagy Urat, hogyha szívből félitek,
Több áldásait bizonytal veszitek.
Szent orcáját reátok fordítja,
Szíveteket még megvigasztalja.*

b) Jaj hó-halmon épült világ' boldogsága

Losontzi István 1778

Azon nótára

*Jaj hó-halmon épült világ' boldogsága,
Sikamló jég' hátán álló pompasága,
Múló vidámsága.*

Id. Torma Pál diktálókönyve, Tisztaberek

(Dallam: Az Úr Isten nékem édes táplálóm)

*Sárhalomon épült világ' boldogsága,
Sikamló jég' hátán álló pompássága,*

Nints benne tsendesség, nints semmi nyugalom,
Tündéres folyása merő gond 's únalom,
Bánat és fájdalom.

Ha reggel piroslik, szép kedvét mutatja,
Hamar komor kedvre fordul ábrázatja,
'S öregbül bánatja.

A' szép ifjúságnak ékesült idejét
Homálllyal borítja, fogyasztja erejét,
Hervasztja személyét.

A' páros életnek víg kedvű folyását
Hamar meg-zavarja, 's el-öltja lámpását,
Hozván változását.

Ne ditsekedj azért ember, akár ki légy,
Múlándó vóltodnak hosszú határt ne tégy.
Sőt róla példát végy.

E' világ' piatzán én –is éltem vala,
Szép ifjúságnak fel-derült hajnala,
De hamar el-múla.

El-múla világom ki-nyílt idejében,
Midőn éltem folya ragyogó fényében
Deli erejében.

De bátor hanyatlott testemnek sátora:
Lett az én Jézusom lelkemnek Pásztorja,
Fordult sorsom jóra.

Mert reám terjeszté hatalmas óltalmát,
Meg-adá Lelkemnek reménylett jutalmát,
Mennyei Nyúgalmát.

Szomorúságotat örömmre fordítá,
Bánatos Szívemet ismét meg-újítá,
Testem' meg-gyógyítá.

Már el-hervadt testem nyugszik Tsendességben,
Nemes lelkem vígad drága ditsőségben,
A' fényes Mennységben.

Azért, kik éltemben barátim valátok,
Az Urnak áldása terjedjen reátok,
Isten már hozzátok.

c) Jaj melly hamar múlik világ' dicsősége

Losontzi István 1778

Jaj melly hamar múlik világ' dicsősége,
Hirtelen változik minden ékessége,
Távozik szépsége.

Mint a' Füst, és árnyék tsak olyan élted,
Hirtelen el-múlik, észre sem veheted,
Mint lész' enyészeted.

Nincs benne csendesség, nincsen semmi nyugalom,
Tündéres folyása merő gond unalom.

Ha reggel virágzik, kedvét mutatja
Hamar komor kedvre fordul múltó ábrázatja.
A szép ifjúságnak ékesült idejét
Homálllyal borítja, fagyasztja erejét.

Ne dicsekedj hát ember, akárki légy
E mulándó vóltodnak hosszú határt ne tegyél.
E világnak küzdő terén én is éltem vala,
Szép ifjúságnak felderült hajnala.

Elmúlt világom kinyílt idejében,
Midőn éltem folya szépen ragyogó fényében.
De már lehanyatlott testemnek roskadt sátora,
Lett az én Jézusom lelkemnek pásztora.

Már hervadt testem nyugszik békességben,
És bús lelkem vigadozik dicsőségben.
Azért kik csak éltemben hű barátim valátok,
Ezt rebegi nyelvem, már Isten hozzátok.

Nagyenyed 1769

Jaj melly' hamar múlik e' Világ' öröme,
Hirtelen változik minden ékessége,
Távozik szépsége.

Mint a' füst el-széled hirtelen, ez élet
Ugy múlik-el töled a' mikor nem véled,
Minden ditsőségem.

Mint a' szép Virágok tavasszal újulnak,
Ékes nyílásokkal fénylenek, vidulnak,
De hamar el-múlnak.

Úgy az én életem e' világ' mezején
Kedvességgel fénylett fel-derültt idején:
Már fekszem sír' helyén.

Jaj melly véletlenül esik ki-múlásom!
Kedves barátimtól sajnálom válásom:
De nints maradásom.

El kell immár mennem járatlan útamra,
Hivottatom terhes vég szám-adásomra,
Melly néz tsak magamra.

Az emberi Nemnek mind így kell el-múlni,
Erős Férfiaknak egyenként el-húlni,
A' Sírban járulni.

Ifjak rettegetek, vének meg-térjeteK,
Im rajtatok a' sor, azért készüljeteK,
Mert el-kell mennetek.

Ez úttól kints, jószág senkit meg nem- menthet
Egyedül a' Jézus segítségül lehet,
És velünk jól tehet.

Ő a' testi halált életre fordítja,
A' hívó léleknek motskát letisztítja,
Végre boldogítja.

Mellyre vég óránkon hogy mi-is juthassunk,
Tiszta kegyességet Istenhez mutassunk:
Így lész' boldog sorsunk.

Mint a' szép virág-szál tavasszal ki-nyilik,
Az ékes lilium virágok közt fénylik;
De hamar el-szinlik.

Igy az én életem Világnak mezején vala,
Míg erején, büjdosásom' helyén:
El-esék idején.

Jaj melly' véletlenül történéK válásom
Kedves barátimtól, 's szomszéd Uraimtól,
Világból múlásom!

Imé el-kell mennem járatlan utamra,
Tsak egyes-egyedül meszsze tartományra,
A' nagy számadásra.

El-mentek előttem már édes Atyáim:
Utánnam érkeztek ti-is szép árváim,
Kedves rokonságim.

Hívságnak hívsága volt tellyes életem.
Férgek' eledele lészzen kényes testem,
Ha földbe tétetem.

Mint-hogy földből voltam Istentől alkotva:
Ismét földé lészek ma-holnap változva,
Rút bűzzel rothadva.

Jaj! ha e' Világnak mind így kell el-múlni,
Erős férfiaknak edgyenként el-hulni,
Porrá kell változni.

Ifjak rettegetek, Vének készüljeteK:
Mert rajtatok a' sor, jól elmélkedjeteK,
El-kell költöznetek!

Nints a' méltóságra itt semmi tekintet:
Senkit kedvezéssel a' Halál nem késztet,
Mindent meg-emészthet!

Nints füle hallásra kegyetlen Halálnak,
Hogy siralmát halja, árvaságát szánja
Az édes anyának:

Nints szeme, gazdagnak hogy aranyját lássa,
Sem hogy a' szép Ifjat véntől meg vállaszsa,
Oráját halaszsa.

Fáradtság, bú-bánat embernek élete,
Nints tudva halálnak el-rendelt ideje,
Hol lesz temetése.

Ki-ki életében azért el-készítse
Testét a' férgeknek; lelkét az Istennek
Örök ditsóségre.

Adjon az Úr Isten szép tsendes ki-múlást;
Boldog meg-nyugovást; földből fel-támadást;
Mennyben együt lakást.

**Református
énekeskönyv 1921**

*Jaj, mily hamar múlik
Világ dicsősége,
Hirtelen változik
Minden ékessége,
Hervatag szépsége.*

*Nincs benne csendesség,
Nincs semmi nyugalom,
Tündéres folyása
Merő gond s unalom,
Bánat és fájdalom.*

*Mint a füst és árnyék,
Csak olyan életünk,
Rövid álom, mit csak
Észre sem vehetünk,
S már kész enyészetünk*

*Mint a szép virágok
Tavasszal újulnak,
Vidám nyílásukkal
Ékesen virulnak,
De hamar elmúlnak*

*E szép földi pályán
Én is éltem vala,
S ím, ifjúságomnak
Felderült hajnala,
Hamar beborula.*

*Elhervadt virágom
Nyíló idejében,
Kialudt életem
Mosolygó fényében,
Legszebb idejében.*

*Ne dicsekedjél hát,
Ember, akárki légy
Rövid életednek
Hosszú határt ne tégy,
Sőt rólam példát végy.*

*Ifjak rettegjétek,
Vének megtérjétek,
Ím rajtatok a sor,
Azért készüljétek,
Mert el kell mennetek.*

*Barátim, rokonim,
Valakik valátok,
Béke s minden áldás
Szálljon tireátok,
Isten már hozzátok.*

**Református
énekeskönyv 1948**

*Jaj, mely hamar múlik
Világ dicsősége,
Hirtelen változik
Minden ékessége,
Távozok szépsége.*

*Mint a füst és árnyék,
Csak olyan életed,
Hirtelen elmúlik,
Észre sem veheted,
Mint lesz enyészeted.*

*Mint a szép virágok
Tavasszal újulnak,
Ékes nyílásukkal
Fénylenek, vidúlnak,
De hamar elmúlnak.*

*Ifjak rettegjétek,
Vének megtérjétek,
Ím rajtatok a sor,
Azért készüljétek,
Mert el kell mennetek.*

*Ez úttól kincs, jószág
Senkit meg nem menthet,
Egyedüli mentség
Csak Jézusod lehet,
Ki velünk jót tehet.*

*Ő a testi halált
Életre fordítja,
A hívő léleknek
Szennyét letisztítja,
Végre boldogítja.*

*Mi is végóránkon
Hogy erre juthassunk,
Tiszta kegyességet
Istenhez mutassunk,
Így lesz boldog sorsunk.*

*Ki-ki életében
Azért elkészítse
Testét a férgeknek,
Lelkét az Istennek
Örök dicsőségre.*

**Id. Torma Pál diktálókönyve
Tisztaberek**

(Dallam: Az Úr nékem édes táplálóm)

*Mily hamar múlik világ öröme,
Hirtelen változik ennek minden ékessége.
Mint a füst elszéled hirtelenséggel az élet,
Úgy múlik el tőled, amikor nem véled.*

*Mint a szép virág tavasszal kinyílik,
Az ékes liliumok, virágok között fénylik.
Így az én életem e csalása világ mezejére,
Vala még elején búsulásom helyén.*

*Jaj mert véletlenül történt válásom,
Kedves feleimtől végleges elszakadásom.
Ímé el kell mennem nehéz járatlan utamra,
Csak egyes egyedül a nagy számadásra.*

*Ifjak féljétek, vének készüljétek,
Mert rajtatok a sor, ti is jól elmélkedjétek.
Nagy fáradtság, búbánat az embernek élete,
Nincs tudva halálnak elrendelt ideje.*

d) Tsak inség, baj, síralom, jaj

Losontzi István 1778

I. Pausa

*Tsak inség, baj, síralom, jaj
Vala rövid Életem:
E' Világra, Fájdalomra
Nem egyébre születtem,
Már Tűzeim, Sérelmeim
El-múltak, meg-szüntenek:
Mellyért áldás, Hálá-adás
Légyen a' nagy ISTENnek.*

Kiss András diktálókönyve, Kisszekeres

(206. dicséret dallama, Én Istenem sok nagy bűnöm)

*Csak inség, baj, síralom, jaj
Vala eddig életem.
E világra, fájdalomra
Nem egyébre születtem.
Már sérelmim, szenvedésim
Elmúltak megszüntek,
Melyért áldás, hálaadás
Légyen a nagy Istennek.
Jó szüleim, testvéreim,
Engem ne sirassatok,
Jézusomhoz, orvosomhoz
Örömmel bocsássatok.*

*Már indulok és járulok
Hozzád édes Jézusom,
Téged kérlek, mert szeretlek,
Légy oltalmam, pártfogóm.
Szent érdemed és kegyelmed
El ne hagyjon engemet,
Azért kedves vőlegényem,
Vedd hozzád én lelkemet.*

e) Kristushoz készülők szerelmes Szüléim

Losontzi István 1778

*Krisztushoz készülők szerelmes Szüléim,
Töletek el-válok édes Nevelőim,
Hát vég bútsút vészek kegyes jó Feleim,
Halljátok-meg kérlek, végső beszédim'*

*Értem ez Életnek tsak kevés napjait,
Nem igen kóstoltam múlandó javait,
De már-is szenvedtem terhes únalmaim,
'S halál' fájdalomának sebhető nyilait.*

*Rövid Életemnek míg fénylett lámpása,
Vidám színt mutatott időmnek folyása;
Maga-viselése, 's nyelvemnek szállása,
Vala Szíveteknek egész újulása.*

*Drága szép Erkölcsnek 'Sengéjét mutattam,
Engedelmes szívvel szavatok' fogadtam,
A' kegyes Életnek drága jelét adtam,
Magam kedveltetem, valamint tudhattam.*

*De tovább e' jóbán Erőm nem mehete,
Nagyob' részt kintseben elmém nem vehete,
Mert el-jöve hozzám az Úrnak követe,
'S engemet boldogabb Életre vetete.*

*Légyen a' nagy Úrnak kedves akaratja,
Hogy virág-koromba lelkem' ki-szállítja,
Mennyben ő magához illy hamar jutatja,
Atyai jóvoltát azzal mutatja.*

*Szerelmes Szüléim, ne keseregjeteK,
Szünjék síralmatok, vidúljon szíveteK:
Mert itt is Istennél vagyok én tiéteK,
Nem sok idő múlva lézsek ti véleteK.*

Halotti énekek 1892

*Krisztushoz készülők szerelmes szülőim;
Bennetek elhagylak édes nevelőim,
Most vég búcsút vészek minden ismerőim,
Halljátok beszédim kegyes jó feleim.*

*Szomorú ne legyen senki is én szómra,
Ha mondom, hogy értem már végső órára:
Mert ki ne kívánna menni ama jóra,
Hol a Jézus Krisztus szent seregek ura.*

*Éltem ez életnek csak kevés napjait,
Tudjátok nem vettem hihető javait:
Sőt inkább szenvedtem terhes nyavalyáit,
Halálnak is láttam ő mérges nyilait.*

*Gond, bú, sok fáradtság engem nem aggasztott,
Gyermeki életemben szükség nem fárasztott,
Sírás, keserűség keveset apasztott,
Mert virág koromban halál leszakasztott.*

*Lakásom nálatok tudjátok nyájasság,
Okos beszédim sokaknál vigasság,
Szépen szállónyelvem volt vidám mulatság
Magaviseletem dicséretes jószág.*

*Eleje életemnek nyújtott reménységet,
Hogy ha érnék én is koros emberséget,
Nektek szüléimnek öröndetességet
Hagynék életemmel, jó hírt, kedvességet.*

*Drága szép erkölcsnek zsengejét mutattam,
Szelíd természetel azt látnotok adtam.
Magam kedveltetem, valamit tudhattam,
Kedves, kellemetes mindeneKnél voltam.*

*Atyám! Édes Atyám! Szíved tsendesedjen,
Mód nélkül én rajtam óh ne törekedjen,
Az Úr' tanácsának sőt inkább engedjen,
Hogy áldása reád újobban terjedjen.*

*Ugyan e' Tanátsom szerelmes Anyámhoz,
Mint engem' nevelő hívséges Dajkámhoz,
Ne adjon több Sírádt' indultt Síralmához,
Botsásson békével mennyei Atyámhoz.*

*Laktam itt e' földön örökségemben
Hanem vándorlára mutatott helyemben,
Holott nagy változást szemlélünk mindenben,
Ifjak', Vének', Böltsek', Szegény nagy Rendekben.*

*Utolsó kérésem' Kedveseim, halljátok,
Hűségtek hozzám ebben mutassátok,
Meg-senyvedett testemet Földben takarjátok;
Mellyért kivoánt áldás szálljon reátok.*

Id. Torma Pál diktálólönyve, Tisztaberek

(Az Úr Isten nékem édes táplálóm)

*Krisztushoz készülök kedves szüleim,
Itt hagylak már titeket kedves testvéreim,
Végbúcsút veszek tőletek minden ismerősim,
Isten már veletek kedves rokonaim.*

*Szomorú ne legyen én szómra
Látjátok, hogy elértem én már végső órámra,
Mert hát ki ne kívánkozna menni ama jóra,
Hol a Jézus Krisztus seregek Ura.*

*Éltem ez életnek kevés napjait,
Nem sokat vettem én ennek hitető javait,
Sőt inkább szenvedtem súlyos, terhes nyavalyáit
A halálnak is láttam mérges nyilait.*

*Gond, ha sok fáradtság még nem aggasztott,
Gyermeki életembe még szükség nem fárasztott.
A sírás és keserűség keveset apasztott,
Mert virágkoromba halál leszakasztott.*

*Lakásom volt tinálatok nyájasság,
Okos beszédeim volt sokaknál nagy vigasság.
Szépen szóló nyelvem volt mindig vidám mulatság,
Magaviseletem dicséretes jóság.*

*Isten ajándéka és az ő szép java
Néktek szüilémnek szerelmes magzatja
Voltam, bánatok megvidámítója,
De vagyok im mostan látjátok meghalva.*

*Prédája halálnak, bűneim zsoldjának
Tiüköre világnak mulandó javának.
E kis koporsóban porrá változásnak.
Előttetek oka vagyton nagy sírásnak.*

*A minden élőknek útjára indultam,
Terhes nyavalyákat tőlem messze hagytam,
Sok fájdalmat és jajt világban mondtam,
Azoktól megváltam, mihelyst kimúltam.*

*Légyen a nagy Urnak kedves akarátja
Virágszál koromban lelkem kiszóltja,
Megismerem abból, hogy volt kegyes Atya:
Mert hogy vele éljek, akarátja tartja.*

*Már minden szentekkel én az égben leszek,
A mennyei jóban Atyámtól részt veszek,
Tudom szép koronám és ruháim készek,
Melyben felöltözve én majd ékesen fénylek.*

*Dicsőséges a hely hol örökké lakom,
Istent ott minden nap színről színre látom,
Sok ezer szentekkel én is ezt kiáltom:
Áldás magasztalás Istennél hatalom.*

*Édes szüilém hát engem mit sirattok!
Nedves orczával és bús szívvel mért vagytok?
Reám borulással jajszóval jajgattok,
Hidegült tetemim mit ápolgatjátok.*

*Szűnjék síralmatok, viduljon szívetek,
Mert itt is Istennél vagyok én tiétek.
Nem sok idő múlva ti is ide jöttök,
S ezen boldogságban velem együtt éltek.*

*Atyám! Édes Atyám hát megcsendesedjél,
Szívedben bánattal rajtam ne törődjél,
Zokogó sírástól szemeidben szűnjél,
Minden kesergéstől már megüresedjél.*

*Néked is ezt mondom kedves édes Anyám!
Ki világra szüiltél s voltál édes dajkám,
Magad megtartóztasd nincs semmi nyavalyám,
Árvává sem lettem, Mert Isten én Atyám.*

*Nem örökségemben laktam itt e földön,
Hol változás alatt tudjátok van minden,
Ifjakon, véneken, ártatlan kisdedeken,
Halál uralkodik szegény és nagy renderen.*

*A halál énnékem nem volt aggodalom,
Hanem inkább mintegy csendessé nyugalom,
Úr Jézus Krisztusban lett én kimúlásom,
Kiben a híveknek halálók szép álom.*

Itt a sok nyavalya én gyenge testemet
Törte és szagatta bádjadt tetemimet,
De mihelyt az Isten szólítá lelkemet;
Megnyugodott testem, élem örömemet.

Azon kérlek mindent, hogy már én példámmal,
Bíztassa ő magát hit s bizodalom:
Ne gondoljon semmit testi fájdalommal,
Mert leszen mellette Krisztus oltalommal.

Romlott állapotból még egyszer felvérszen,
Mikor itéletre eljövendő leszen,
Jóknak, gonoszoknak mihelyt törvényt térszen,
Testestől, lelkestől víg örömbe viszen.

Oh környülem álló keresztyén szép sereg!
Többet már nem szólok, szíved mért kesereg?
Csak tiszted kívánom, hogy testem felvégyed,
Ismét kikisérvén, föld gyomrába tégyed.

Légyen mind ezeknek dicséret Istennek,
Ki boldog kimúlást ad benne hívőknek,
Békességes túrrest szomorú szíveknek;
Adjon vigasztalást megkeseredteknek.

III. melléklet

a)

Mikó József halotti búcsúztatója 1636

Az tenger fővénye ki sok,
Bokros búk igaz olyanok,
Sellyében takaró napok,
Gyorsok mint habok.

Az mit mutogat ez világ
Óllyan mint magyaró virág,
Kit fejsze nagy hamar le vágh,
Meg hervad mint ágh.

Ez nagy földre ha mi le tér,
Egy szép liliumat nem ér,
Mellyet meg csap az őszi dér,
Mindgyárt veszni tér.

Fáradtságra születettünk,
Sok kinban forog életünk,
Gyakran ágy fenekén nyegünk,
Sirban ugy mégyünk.

Sok banat mi fejünkre száll,
Sok buban mi szívünk is áll,
Sokszor sok siralom talál,
Végre az halál.

Kájoni János Cantionale Catholicum 1676

A' tenger fővénye ki sok,
Bánatink igaz olyanok,
Sellyében takaró napok,
Gyorsok mint habok.

A' mit mutogat e' Világ
Óllyan mint mogyoró- virág,
Mellyet fejsze hamar le- vág,
S' meg hervad az ág.

Fáradtságra születettünk,
Sok búban forog életünk,
Gyakran ágy- fenekén nyögünk,
Sirban bé- megyünk.

Sok banat mi szívünkre száll,
Sok nyavalya fejünkön áll,
Sok kár sok siralom talál,
Végre a' halál.

Dütsősége vilagnak oly,
Hol nints maradandó sámoly,
Gyakran kellő napunk el foly,
Mint az gyenge moly.

Nints bölts, nints uraság sohúl,
Nézd, mindent az halál le dúl,
Mint őszszel lilium borul,
Minden rendbe hull.

Apró gyermekek és iffiak,
Ország oszlapi, vén urak
Tisztes nemzetes urfiak
Sirban hullanak.

Tés Mikó Josef, elhalál,
Mint rosa tsak iffiu valál,
Sok gyászt nemzetiden hagyál,
Jaj, mint meg halál.

Hat-száz és ezer el futa,
Az harmincz hatodik juta,
Melyben bárka téged kapa,
Hóltig kapcsola.

Atyád holta után esél
Agyadban betegeskedél,
Harmintz öt heteket élél,
Kikben tsak nyegél.

Hat ezteendeje husz felett
Éltednek csak alig lehet,
Megis az halál el vehet,
Ily nagy kárt tehet.

Gyorsan tölt rövid életed
Oh bé hunva te két szemed.
Kin jajgat kegyes özvegyed,
Nem szólhat veled.

Matskási nemes llaná
Ohajt, hogy hamar el hagyád,
Talpig szegént gyászban hagyád,
Bura juttatád.

Özvegyiségre hamar juta,
Buval lelke meg áráda,
Jaj szóval szíve fáráda,
Áróán marada.

Im nemzetedet el hagyád,
Ennek gyámola vólt anyád,
Immár néz vala csak reád,
Áróául hagyád.

El multak te kevés napid,
Meg hültek te nemes tagid,
Így gyültek ide nemzetid,
Sirnak hugaid.

Nincs bölts, nincs Uraság sohúl,
Im mindent a' halál el- dúl,
Mint őszszel liliom-kórul,
Minden rend el- hül.

Apró gyermekek és iffiak,
Ország oszlapi, vén Urak
Tisztes Nemzetes Ur-fiak
Sirban hullanak.

Hasonló a' mi életünk,
Csak mint az árnyék mellettünk,
Mint vizi-buborék leszünk,
Földben enyészünk.

Avagy a' Sasnak úttjához,
Kígyó ha kö-sziklán nyomoz,
Tengerben merült hajóhoz,
Tegnapi-naphoz.

Mely hamar a' pára múlik,
A' szó mely hamar változik,
A' gyenge virág el-esik,
Halál érkezik.

Te-is nagy hamar meg-halál,
Noha még csak iffiú valál,
Sok gyászt Nemzetidben hagyál,
Jaj meg-hiroadál.

Gyorsan folyt rövid életed
Bé-fogta halál két szemed,
Szán, s' jajgat édes Nemzetted,
Nem szólhat veled.

El-múlnak szép mulatságid,
Meg-hültek Nemes tetemid,
Ugy gyültek ide Nemzetid,
Sirnak Rokonid.

Szánnyák mert rövid életed,
Iffiu volt hidegült fejed
El hagyád kegyes özvegyed,
Nem szolhat veled.

Immár tégedet el viszünk,
A' sirban szomorán teszünk,
Mi pengig bánatban lészünk,
Rád nem nézhetünk.

Csendes nyugalomban légy,
Mert most régi hazáda mégy,
Tündöklő koronát te végy,
Örvendezve légy.

Hivek közzé az Ur vigyen,
Meg nyitatóán Sión légyen
Krisztussal lakásod légyen,
Nagy dücsőségben.

Ez verseket azert szerzém,
Rövid voltunkát ismérém,
Az halálhoz készülőén,
Istenhez menvén.

b)

Emlékezzél élő ember
Néked szóll a' holt ember:
Ne tsudálkozzál most én rajtam:
Ki vagy? Én voltam:
Tegnap napon én eleven voltam,
Most jól-látod hogy meg-holtam!

Azt jól látod, meg-kell halnod,
E' Világból ki-múlnod,
Nyavalyás léssen a' te dolgod,
Míg élsz addiglan,
Élted ha meg-nem jobbitod,
Világban, részetlen léssz boldogságban.

Hagyj békét a' kevélységnek,
Tégedet igen intlek!
Tekintsd magadat erőtlennek,
Gyarlóságosnak;
E' mái napot ha néked engedték,
Hólnapot meg-fem ígérték.

Ne halaszszad napról-napra,
Térsédet sokára:
Mert a' halálnak ő óráját,
Senki nem tudja;
Az embert Isten hirtelen szólítja,
'S nagy hamar meg-kell halnia.

Immár tégedet el-viszünk,
A' sirban szomorán teszünk,
Bánatban mi pedig leszünk,
Rád nem nézhetünk.

Csendes nyugalomban légy,
Mert most régi házaadban mégy,
Tündöklő koronát te végy,
Nagy örömben légy.

Hivek-közzé az Ur tegyen,
Mert irgalmas hozzánk ingyen,
Menyország kapuja szépen,
Téged bé-vegyen.

Azért mostan, Keresztyének!
Ti kik e' földön éltek,
Meg-térni bünből fiassetek,
És jól éljetek:
Mert igen rövid élete embernek,
Mit szent Jób mond meg-értsétek:

Rövid embernek élete,
Kit aszszonyi-állat szüüle;
Tellyes nyavalyákkal ideje,
Minden ösvénye:
Mint mezőbéli virágnak szépsége,
Igy múlik ember' élete.

Mint árnyékat a' felhőben,
Elfú szél a' felleben:
Igy te-nebizzál életedben,
Jó szerentsédben:
Mert ha ma vóltál nagy-jó egészségben,
Hólnap eshetsz betegségben.

Azért, úgy élj e' Világban,
Kész légy minden órában,
Bé-szállanod a' koporsóban:
Vig légy Krisztusban,
Hogy mikor lelkedet kéri markában,
Add néki nagy bátorságban.

*Lám jól tudod, mint lön dolga:
Annak a' ki magában
Fel-fúvalkodék jószágában:
Gazdagságban,
Kinek az Isten lelkét meg-kiváná:
S hirtelenséggel meg-hala.*

*A' gazdag is ám mint jára,
A' mint szent Lukáts írja:
Temetéfe hogy lön pokolba,
Oh nagy kinokba!
A Lázár pedig Isten országába,
Bé-méne nagy bódogságba.*

*Ditsértessél Atya Isten,
Fijaddal a' Krisztussal,
És-vigasztaló Szent Lélekkel,
Minden időben:
Adj nekünk igaz hitet e' Világban,
Mehessünk sz. országodban.*

Példatár

I. nagyobb gyermek felett: (42. genfi zsoltár dallama)

1. Hintsetek e koporsóra
Virágot és könnyeket,
E koporsó bús ölén egy
Kedves gyermek szendereg.
Ővele temetjük el a szüléknek örömét,
Mínd azok bánatára,
Akik nagyon szerették.

2. Édes atyám, édes anyám,
Ti szülék legjobbjai,
Jertek hideg koporsóomhoz,
Örök búcsút mondani.
Ha szálltok le síromba,
És meghallom hangotok,
Ajkatok édes szavára,
A szívem ott majd feldobog.

3. Fenn az Úrnak számolyánál,
Imádkozom értetek,
Hogy gyógyítsa, nyugtassa meg
Értem fájó szívetek.
Porladjon gyenge testem
A sötét sír fenekén,
Szellemben bús házatokat,
Meg-meglátogatom én.

4. S te, aki, mint árva galamb,
Szívűből siratsz engemet,
Kis testvérem ne felejtsd el
Soha az én nevemet.
Gyöngé élted az Isten
Áldásával töltsse be,
S helyettem is te légy édes,
Jó szüleinknek öröme.

5. Jó gyermekek, kis barátim,
Kik engem szeretettek,
Áldjon Isten, már nem láttok
Engem többé köztetek.
Megyek én, ki magához
Hívta a gyermekeket,
Nyisd meg nekem jó Istenem
A te fényes egedet.

II. öreg felett: (102. genfi zsoltár dallama)

1. Agg vándor életed fáklájára
Kialudt, már sír várja
Elfáradt testedet,
Mely csendesesen pihenhet.
Sok földi gond, küzdés után,
Kimért pályád itt megfutván,
Mint nap az éj tengerében,
Hulltál koporsód keblére.

2. Megkönnyeznek szeretteid,
Hogy velök már nem lehetsz itt,
Alszolod hosszú álmodat,
Mely édes nyugalmat ad.
84 év súlyos terhe
Nyugalomra rég serkentve,
Unott volt a földi élet,
Vártad közelgő véged.

3. Nyugodjál hát elhunyt vándor,
Bár a földi lesz benned por,
De az égi el nem vész,
Égbe röpönn a lélek fel,
Ottan örvend ily étellel,
Egy napon majd kik szerettek,
Újra látnak, ölelhetnek.

III. (42. genfi zsoltár dallama)

Elhervadt kisdéd virágod,
Óh jó anya, ne sirasd,
Tavaszz újultán meglátod
Szeretett gyermekedet.
A Jézus kéri tőled
Óh bocsásd szerelmesed,
Hol a menny dicső kertébe
Él több társaival egybe.

IV. (32. genfi zsoltár dallama)

1. Kis csecsemő, hová költözöl innen?
Hiszen gyenge szíved könnyen megretten.
Talán a sír sötét tájékára,
Bölcső helyett feküdni porára?
Ilyen nagy bánatot ne szerezzetek,
Csak maradj itt, szeretnek (szeresd) szüleitek
(szüleidet).
Maradjál itt csak hát örömükre,
Hogy kettős gyász ne szálljon a szívökre.

2. De ugyebár lehetne itt maradni,
Nem lehet, meg kell a haláldíjt adni.
Meg osztán azért nem maradhatok,
Az Úr hívatott, azért utazok.
Ha rendelve van,
Óh hát csak elmegyek.
Kedvesi azért ne keseregjeteK.
Lelkők a menny lakosul fogadá,
Testök csak nyugodni száll föld alá.

V. (171. dicséret, Megáll az Istennek igéje)

1. Gyászravatal van itt közöttünk,
Egy hű apát viitt el közülünk.
Gyermekei vették már körül,
Sebzett szívből árad a könnyű.
2. Ints még egyet drága, jó apánk,
Szíveinkre balzsamot adjál.
Nem tehetem, mert a szív nem vér,
Ereimbe megfagyott a vér.
3. Már a lelke lebeg köztetek,
Szomorúan tekint felétek.
Hű családom áldás Atyánktól,
Szálljon rátok az ég Urától.
4. Családaim nyugodjatok meg,
Istentől van e bölcs rendelet,
Hogy e földön vendégek vagyunk,
Az egekbe lesz örök lakunk.

5. Gyászravatal, gyászos az ének,
Mely Istentől száll fel az égre.
Szomorú e háznak tagjai,
Mert apjokat gyászlepel fedi.
6. Drága apánk, fájdalmas a seb,
Mely ájtárta gyenge szívünket,
Roskadásig sújta bennünket,
Hogy nem látjuk többé szülönket.
7. Mert már elmensz, édes, jó apánk,
Ki értünk sokat fáradtál,
Kívánjuk hát, légyen jutalm,
Jézus jobbán örök nyugalm.

VI. (79. genfi zsoltár dallama)

1. Véges testemnek sárház alkotmánya,
Dicsőült lelkem földi maradványa.
Fenekén immár a koporsónak,
Semmi ínségek immár nem bántanak.
Néma csendességben,
Nyugszol békességben.
Húlt ered megfagyott,
Véred nem forgatja
A szív indulatja,
Érzéketlenül hagyott.

2. Majd érzéketlen porod is elszéled,
Majd hozzád öszvekerül és megéled,
Mikor te is sötét sírod aljából
Az öröm szárnyain,
Angyalok karjain,
A boldog hajlékodbba
Énekelsz a mennybe,
Vigadsz az egekbe,
A fényes dicsőségbe.

3. Immár itt hagylak, mert látom az eget,
Megnyilatkoztak a fényes fellegek,
Aranyos keblekben rejtik a lelkemet.
Megyek, hogy megláthassam Istenemet.
Ó megfoghatatlan
Hely, melyben hallatlan
A baj, szerencsétlenség.
Itt az ártatlanság,
Az öröm, vigasság
Lakik, örök békesség.

VII. (278. dicséret, Dicsőült helyeken)

1. Mily rövid vala volt e földön elmúlt életem,
Mily korán szólítál magadhoz édes Istenem.
Alighogy láttam e világot,
És benne a mulandóságot,
Már a halál életemre hágott.

2. Ne keseregjete elhunyt kedvesetek felett
Óh gyászos halandók, mert ők a mulandók
[helyett
Örök boldogságot találnak,
Hol rettentési a halálnak
Színeibe soha nem szállnak.

3. Ez a gyülekezet e helyen összejöttetek,
Hangzik itt a jajszó és a gyászos bús énekek,
Mert akit ti hón szerettetek,
Most az válik el titőletek.
Óh hát hiába keseregtek.

4. Már megfutotta ő éltének kimért idejét,
Ütött végórája, mely elhozta komor telét.
Elhervadt gyenge virág módra,
E jó gyermek bimbó korába
Megyén boldogabb hazájába.

VIII. ifjak felett: (80. dicséret, Hogy eljött az idők teljessége) (1921)

1. Földi ember, állj meg e test felett.
Nézd, óh mely hirtelen, s mivé lett
Az, aki ez előtt néhány nappal
Együtt járt a felkelő nappal.

2. Nézd, rózsza kora, hogy lett prédája
A fagyalaló halálnak példája.
Az ifjú kor mulandó voltának,
Földi testünk mulandóságának.

3. Láthadd innen, mely rövid az élet,
Tegnap volt, ímé már semmivé lett.
Ne bízz hát e csalóka világhoz,
Hasonló a törekeny ághoz.

4. Barátai, azért búsan tekint
Rátok, már megfagyallt szájával int.
Ne bízzatok az ifjú korba,
Mert a halál, ha talál, ver porba.

5. Jó szüleim és kedves testvérim,
Reátok az Úr áldását kérem.
Én éltem reggelén elszáradtam,
S egy elaszott kórónak maradtam.

6. Elszakaszt hát tőletek a végzet,
Meg kell tenni, amit az Úr végzett,
Hív dajkázkodástokért végtére
Végyen Megváltótok jobb kezére.

IX. (Nincs már szívem félelmére)

Ki nyugszik e koporsóba,
 87 éves jó anya (apa)
 Gyermekai csendesen sírnak,
 Elveszték jó anyjokat (apjokat).
 Elzárt a koporsó már,
 Nem hallják a hívó szavát,
 Jó családom ne sírjatok,
 Isten viselje gondotok.

X. (137. genfi zsoltár dallama)

<p>1. Gyász koporsó nyílj meg egy jó anyának,
Ki téged választá csendes ágyának.
Megvetvén a világnak javait,
Lezárta szívét tépő bajait.
Már lelkem indul az egek várába,
Vigadni a szent angyalok sorába.</p>	<p>3. Elsorvadt test, aki sokat szenvedtél,
Míg e csendes révparton kikötöttél,
Adja meg az ég munkád jutalmát,
Fáradságod csendes nyugodalmát.
Aludjanak portagjaid csendesen,
Óh gyászos sír pihentessed édesen.</p>
<p>2. Bátor induló lelke érez nagy kint,
Kedvesiért, kikre sóhajtvá tekint.
Az elválás kínjait érezve,
Válik el tőlük szíve vérezve.
Más részről örül, mert futva pályája,
Kész azért hervadhatatlan koronája.</p>	<p>4. Óh jó anya, nézd dicsőült férjed int
Az egek kárpitjáról, feléd tekint,
Vár ölelni olyan szeretetben,
Mellyel volt irántad az életben
Óh kedves gyermeki, hát bocsássátok,
Eddig volt a tietek jó anyátok.</p>

*Fedeles úrvacsorai kehely a Tiszántúlról
(Debreceni Református Kollégium Múzeuma).*